

O‘ZBEK ADABIYOTI FANINI O‘QITISHNING USLUBIY JIHATLARI**Utayeva Iroda Baxodirovna**

Samarqand davlat pedagogika instituti

Tillar fakulteti dekani, PhD, dotsent.

O‘rinova Gulsevar Lochinbek qizi

Samarqand davlat pedagogika instituti

Tillar fakulteti 1-bosqich talabasi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada adabiyot fanini o‘qitishning uslubiyati hamda pedagogik texnologiyalardan foydalanish yo‘llari, usullari haqida pedagogik jihatlari ilmiy tarzda asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Adabiyot, ideologiya, madaniy hayot, nazariy ma’lumot, adabiy asar, Adab, me’yorlar, adib, shoir, ijodkor, adabiyot darsi, Badiiy ijro.

Buyuk o‘tmishga ega xalqimiz tarixiy taraqqiyot davomida o‘zbeklargagina xos bo‘lgan go‘zal axloqni ham shakllantirgan bo‘lib, asrlar davomida uni ko‘z qorachig‘iday asrab kelmoqda[1]. Adab va uning me’yorlarini avlodidan avlodga yetkazishda nafaqat oila balki, ta’lim muassasalarning ham o‘rni beqiyosdir. Ayniqsa, bu borada adabiyot o‘qituvchilariga katta mas’uliyat yuklangan. Adabiyot o‘qituvchisi adiblarimiz va shoirlarimiz tarjimai holi bilan o‘quvchini tanishtirishi emas, unda milliy axloqimiz va uning hayotimizda tutgan o‘rni xususida ham tasavvur uyg‘otishi kerak. Adabiyot o‘qituvchisi o‘quvchilardagi mustaqillikni, ijodkorlikni tarbiyalashda alohida ro‘l o‘ynaydi. Bu undan har bir o‘quvchidagi alohida xususiyatlarni juda mukammal darajada sezishni, uning adabiyotga bo‘lgan havasini oshirishda foydalanishini taqazo etadi. Zero, o‘quvchilarning o‘z o‘qituvchilarini tinglashlari uchun, o‘qituvchining o‘zi o‘quvchilarini, olamning ko‘povozlilikini tinglay olishi shart.

Adabiyot o‘qituvchisi o‘zini o‘quvchilarga baxshida etishi, o‘zi bajarayotgan ishning xalq ma’naviy hayotiidagi ahamiyatini, har bir inson badiiy adabiyotsiz kamolotga erisha olmasligini o‘z o‘quvchilari onggiga, qalbiga singdirishi lozim[2, 43]. O‘qituvchilik kasbi har bir adabiyot o‘quvchisidan o‘zini doimiy suratda kamol toptirib, o‘zida badiiylikka moyillikni va ijodkorlikni o‘stirib borishni talab etadi. U egallagan kasb jamiyatdagi ijtimoiy tuzum, ideologiya va madaniy hayotga boqliq holda yangi ma’noga ega bo‘lib boradi.

Adabiyot o‘qituvchisi nazariy ma’lumot bilan bir qatorda adabiyotni teran his qilishi, tom ma’noda aytgada “u bilan birga yashashi kerak”. Bu bilan uning ishi bitmaydi. Endi bilimlarni o‘quvchiga yetkazish muammosi, tanlanishi kerak bo‘lgan usul va vositalar masalasi maydonga chiqadi. Bu esa o‘qituvchidan badiiy ijrochilikni

talab qiladi[3, 57]. Badiiy ijrochilik o'quvchiga hayot lavhalarida, adabiy asarning sirli manzaralarida go'zallikni ko'rsatishdan iborat. Bu borada har bir dars qayta takrorlanmaydigan o'ziga xos ijodiy jarayon bo'lib, o'qituvchi uning muallifi, ijrochisi, rejissyori sifatida o'z mahoratini namoyon etadi. Bu esa o'quvchilarning estetik zavqini oshiradi, ularning tafakkurini, his-tuyg'ularini rivojlantiridai, ma'naviyatini shakllantiradi.

Adabiyot o'qitishning o'zak nuqtasini adabiyot darslari tashkil etadi. Ayni mana shu jarayonda o'qituvchi va o'quvchi muloqotlarining oliy nuqtasi ko'zga tashlanadi, Ayni shu yerda ulardagi xilma-xil nuqtai nazarlarining o'zaro ro'para kelishi sodir bo'ladi. Adabiyot darslarini tasnif qilishda bir qator qarashlar mavjud. Ulardan eng keng tarqalganlari sifatida an'anaviy va noan'anaviy adabiyot darslarini ajratib ko'rsatish mumkin.

Shunday ekan, adabiyot darsining mazmuni qanday bo'lishi kerak, u qanday tipologik xususiyatlarga ega, adabiyot darsining samaradorligi nimalarga bog'liq, bunda o'qituvchining o'rni va mavqei qanday belgilanadi, o'quvchining adabiy jihatdan rivoji uchun qanday yo'l-yo'riqlar tutiladi, adabiyot darslarining tashkiliy jihatlarida qanday o'ziga xosliklar bor? kabi bir qator savollar paydo bo'ladi[4, 28]. Garchi adabiyot o'qitish metodikasiga oid ko'plab tadqiqotlarda bu savollarga xilma-xil javoblar berilgan bo'lsada, amaliyotchi o'qituvchilar ularga berilgan yaxlit holdagi aniq javob va ko'rsatmalarga muhtoj bo'lib turibdi. Adabiyotga oid darslarning shakllari ko'p. Eng ko'p tarqalgan turlar sifatida ma'ruza, suhbat, seminar, konferentsiya, bahsmunozara, musobaqa va boshqa darslarni ko'rsatish mumkin.

Adabiyot darslarining nazariy jihatlarini haqida bir qancha asarlar mavjud. Ularda adabiyot darslarini tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari, ularga qo'yiladigan zamonaviy talablar, adabiyot darslarida o'quvchilar faoliyatini yo'lga quyish va uni faollashtirish, zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalardan foydalanish, dars samaradorligini oshirish, adabiyot darslarining ma'rifiy, tarbiyaviy, estetik jihatlarini, badiiy asarni tahlil qilishda adabiyot darslarining o'rni va ahamiyati, bunda o'quvchilarning mustaqil, ijodiy ishlarni tashkil etishning yo'l va usullari haqida batafsil ma'lumotlar berilgan.

Mazkur tadqiqotlar nazariy jihatdangina emas, amaliy jihatdan ham o'qituvchilarimiz uchun dasturul amal bo'la oladi Adabiyot darslarida o'quvchilar bilan ishlashning turli shakllaridan foydalanish imkonlari mavjud[5, 18]. Xususan, guruh bilan va har bir o'quvchi bilan alohida ishlashning qo'shib olib borilishi yaxshi samaralar beradi. Adabiyot darslarida o'qituvchi shaxsining mavqei alohida o'rin tutadi. Aynan mana shu shaxs darsning maqsad va vazifalarini, adabiy materialni tanlashni, qaysi mavzularni o'tishda qanday metod va shakllardan foydalanishni belgilaydi, dars jarayonining tashkil etilishini boshqarib boradi.

Adabiyot darslarining tarkibiy qismlari va bu qismlarning o'zaro munosabatalari alohida e'tiborga molik. An'anaviy darslarda odatda dastlab uy vazifasi yoppasiga so'rab chiqiladi, keyin yangi mavzu o'tiladi, u mustahkamlanadi, o'quvchilarga uy vazifasi topshiriladi. Bu jarayonlarni tashkil etish va amalga oshirishda yetakchi shaxs sifatida o'qituvchi maydonga chiqadi. Uzoq yillar davomida hukmronlik qilib kelgan mazkur shakl bugungi kunda zamonaviy talablarga javob bermay qoldi. Shuning uchun ham uning o'rniga yangicha shakl va usullar kirib kelyapti, ta'lim jarayonida yangicha pedagogik texnologiyalar davri boshlandi deb ayta olamiz. Endilikda ilg'or adabiyot o'qituvchilari darsni uy vazifasini so'rashdan emas, to'g'ridan – to'g'ri uy vazifasini berishdan, yangi mavzuni bayon etishdan, o'quvchilarga mustaqil vazifalar topshirishdan boshlayotganlari odatdagi holga aylanib bormoqda. Bu jarayonlarda, ayniqsa, o'quvchi shaxsining faollashuviga imkon beradigan usul va shakllarga ustivorlik berilayotganligi ochiq seziladi.

Darsda o'quvchilarning oldin olgan bilimlari faollashtiriladi, ularda yangi tushunchalar, ko'nikma va malakalar shakllantiriladi. Adabiyot darslari ham odatda, yangi bilimlarni berish, mavjud bilim va malakalarni mustahkamlash, o'tilganlarni takrorlash, o'quvchilar egallagan bilim, ko'nikma va malakalarni nazorat qilish kabi turlarga bo'linadi. Alohida adiblar, adabiy asarlar, ular yashagan yoki yaratilgan tarixiy davrlar bilan bog'liq holda esa kirish mashg'ulotlari, o'qish, badiiy asarni tahlil qilish yakunlovchi mashg'ulotlar tashkil etilishi mumkin. Bevosita materialning mazmuni va maqsadidan kelib chiqqan holda badiiy asarning o'zini o'rganish, adabiy-nazariy tushunchalarni o'rganish, o'quvchilar nutqini o'stirish kabi darslar ajratiladi.

Badiiy asarni idrok etish, uning matni ustida ishlash, asar ustidagi umumlashtiruvchi ishlarni tashkil etish bilan bog'liq bo'ladigan darslar ham mavjud. Adabiyot darslarida o'quvchilar olgan bilimlarini, egallagan ko'nikma va malakalarini nazorat qilish ham muhim amaliy ahamiyatga ega. Keyingi paytlarda bu sohada ayniqsa, test savollariga javob olish yo'li bilan o'quvchilar bilimini baholash keng yoyildi. Ayrim tarixiy sanalarni bilishda, yozuvchining hayotiga, adabiy asarning yaratilishiga bog'liq fakt va hodisalarni o'rganish bilan aloqador holda bu usuldan foydalanish yaxshi samaralar beradi. Ammo o'quvchining adabiy asarni idrok etish darajasini, uning adabiy qobiliyat va iste'dodini to'la bilish va baholash uchun faqat test sinovlarining o'zi kamlik qiladi. U og'zaki suhbat, o'quvchilarning yozma nutq malakalarini kuzatish bilan qo'shib olib borilsagina baholash to'laqonli, mukammal va benuqson bo'ladi.

Adabiyot darslarining samarasi haqida gapirganda, birinchi navbatda, uning o'quvchi shaxsining kamol topishidagi foydaliligi nazarda tutiladi. Bunda, tabiiyki, uning fikrlash qobiliyatiga ijobiy ta'sir o'tkazish imkoniyati asosiy o'rin tutadi. Adabiyot darslari shunday tashkil etilishi kerakki, o'quvchilar butun dars davomida

o'quv faoliyatining ichida bo'lsin, biror daqiqa bo'lsin ijodiy ishlash va mustaqil fikrlash imkoniyatidan tashqarida qolmasin.

Xulosa qilib aytganda, o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatishning ham nazariy, ham amaliy ahamiyati mavjud. Mustaqil fikrlash ko'nikmasiga ega bo'lgan o'quvchining bilimi keng va chuqur, pishiq va barqaror bo'ladi. Bunday o'quvchilar bilimlarini turli sharoitlarda amaliyotga qo'llay oladigan bo'lishadi. Pedagoglarning shu kasbni tanlashdan maqsadi ham shu aslida.

Adabiyotlar:

1. 2021-yil 19-maydagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-5117-sonli "O'zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida" Qarori. <https://lex.uz/docs/-5426736>.
2. Husanboeva Q.P., Niyozmetova R Adabiyot o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. Toshkent -2020 yil. 43-b.
3. Mirzaeva Z., Jalilov K. Adabiyot o'qitish metodikasi Toshkent-2020 yil. 57-b.
4. To'xliiev V. Adabiyot o'qitish metodikasi Toshkent-2011-yil. 28-b.
5. Zunnunov A. va boshqalar. Adabiyot o'qitish metodikasi. Toshkent-1992 yil. 16-b.